

Vrouwen van Srebrenica en hun leed

Selma Leydesdorff

De leegte achter ons laten. Een geschiedenis van de vrouwen van Srebrenica.

Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2008; 415 blz.; 22,50 euro; ISBN:978-90-351-3257-3

Als het aan onze regering en aan het ministerie van Buitenlandse Zaken had gelegen, was dit onderzoek over de vrouwen van Srebrenica van de hand van Selma Leydesdorff, hoogleraar *oral history* en cultuur aan de Universiteit van Amsterdam, nooit verschenen. De ministers Bot (Buitenlandse Zaken) en Van Aardenne (Ontwikkelingssamenwerking) wezen de aanvraag voor subsidie voor dit onderzoek persoonlijk af. In ambtelijke kringen, zo bleek uit interne notities, was men bezorgd over de 'mogelijke politieke aspecten' van een dergelijke publicatie. Een en ander zou eveneens consequenties kunnen hebben ten aanzien van juridische claims en het nog steeds voortdurend debat over financiële steun aan de overlevenden. In de twee officiële afwijzingen (éénmaal in reactie op het bezwaar van de auteur) hanteerde men uiteraard andere argumenten. Het projectvoorstel ondersteunde het buitenlandbeleid onvoldoende en het voorstel paste niet in bestaande programma's. Het beoogde onderzoek zou te wetenschappelijk zijn en zich te weinig richten op verwerking en verzoening.

Het verweer van de onderzoeker, dat onze kennis van de geschiedschrijving van bijvoorbeeld de *Holocaust* ons leert dat het voor slachtoffers noodzakelijk is hun verhaal naar voren te brengen en dat dit bijdraagt

aan de verwerking van het leed en dus uiteindelijk aan de verzoening, was aan dovemansoren gericht. Toen hoge ambtenaren in tweede aanleg, mede dank zij steun van twee organisaties (de verzoeningscommissie voor Bosnië en de *International Commission for Missing Persons*, die door Nederland royaal werd gefinancierd) positief adviseerden, grepen de ministers Bot en Van Aardenne in. In antwoord op Kamervragen antwoordden de ministers dat een onderzoek naar de genocide vanuit het perspectief van de slachtoffers 'onvoldoende maatschappelijke reikwijdte zou hebben' en dat het NIOD-rapport en andere publicaties al uitvoerig verslag hadden gedaan van de gebeurtenissen in Srebrenica.

Het is triest en tegelijkertijd veelzeggend dat 'Srebrenica' in ons land nog steeds voornamelijk wordt beleefd vanuit Nederlands perspectief van de schuldvraag en de houding van Dutchbat én dat de reflexen uit ambtelijke en regeringskring er nog steeds op zijn gericht potentiële 'reputatieschade' te voorkomen. Leydesdorff, een internationaal erkende autoriteit op het terrein van *oral history*, heeft echter ook zonder financiële steun uit Nederland doorgezet. Zij heeft zich laten kennen als een sterke vrouw, die zich niet uit het veld liet staan door ambtelijke tegenwerking (in 2007, toen het onderzoek bijna gereed was, zei een topambtenaar nog verbaasd 'maar dat onderzoek hebben we toch verhinderd') noch door de aanvankelijk afwachtende, terughoudende en zelfs vijandige reacties van de vrouwen die zij wilde interviewen. Moedig ook omdat ze voortdurend werd geconfronteerd met verhalen van moord, verkrachting en geweld

en met sterke gevoelens van verdriet, machteloosheid en uitzichtloosheid.

Het resultaat is een buitengewoon integer boek geworden, waar de slachtoffers een stem, een gezicht, een familie en een leven krijgen. Families die na 1995 in de meeste gevallen letterlijk ontmand zijn, terwijl het leven fysiek en geestelijk enorm zwaar is geworden. Een leven dat zich vaak in grote armoede en isolement en voor een deel zelfs nog in vluchtelingenkampen afspeelt. Hoe kunnen deze slachtoffers van bruto en vaak onmenselijk geweld ooit de leegte achter zich laten? Hoe win je het vertrouwen van mensen wier burens verkrachters werden en wier beschermers, de VN-soldaten, toekeken hoe het drama zich voltrok? Leydesdorff heeft de vrouwen, die zich ook na 1995 nooit gehoord en gesteund hebben gevoeld (in Nederland zijn de overlevenden zowel bij het NIOD alsook bij de parlementaire enquête 'buiten de geschiedenis gezet') aan het woord gelaten. Niet alleen over juli 1995 of over de oorlog in het algemeen, maar ook over hun leven daarvoor. Hoe werden dat leven en het evenwicht in een samenleving verstoord? Waarom doodde de een de ander met wie hij tientallen jaren in vrede had samengeleefd?

In de inleiding schrijft Leydesdorff dat het boek niet is geschreven om opnieuw te veroordelen, maar in de volle overtuiging dat de verhalen historische beelden bijstellen en daarmee beïnvloeden hoe een maatschappij met haar verleden omgaat. De schijnwerper wordt gericht op de slachtoffers. Door haar studeerkamer en bibliotheek te verlaten, en op micro-niveau dit soort gebeurtenissen van escalatie van haat te onderzoe-

ken, hoopt Leydesdorff een historisch beeld te construeren 'waar ook het lijden een plaats heeft gekregen'. Door de vrouwen aan het woord te laten, hoopt de auteur bij te dragen aan de 'verwerking' en verzoening in de regio. Hoewel uit wetenschappelijk onderzoek en soortgelijke projecten uit het verleden blijkt dat het inderdaad kan helpen, is het na het lezen van dit boek maar moeilijk voorstelbaar dat deze slachtoffers en hun familie nog veel toekomst hebben.

Het boek is zo goed geschreven en geeft zo'n gruwelijk, maar getrouw beeld van het leven van de slachtoffers, dat deze lezer (en deze recensent) is toch goed op de hoogte van de gruweldaden die in Bosnië en Srebrenica in het bijzonder hebben plaatsgevonden) afwisselend geschokt, emotioneel en woedend werd. Het is absoluut de verdienste van de auteur om uit de mengelmoes aan verhalen, emoties, herinneringen zo'n integer en invoelend beeld te schetsen. Persoonlijke geschiedenissen en belevenissen van de geïnterviewde vrouwen worden afgewisseld en verbonden met beschouwingen en wetenschappelijke onderbouwing van de auteur over de context van etnische zuiveringen, de herkomst van haat, genocide, de culturele achtergronden, enz.

Het is moeilijk afstand te bewaren, als je zo langdurig en intensief contact hebt met getraumatiseerde slachtoffers en die distantie ook moet bewaren om hun vertrouwen te winnen en aan hun verhaal recht te doen. Leydesdorff heeft de overledenen en de overlevenden een stem willen geven in plaats van zich te concentreren op de politiek-militaire feiten. Haar missie was het gebrek aan interesse voor de slachtoffers van officiële zijde te compenseren. Zij is daarom kritisch ten aanzien van het NIOD-rapport, en stelt terecht dat de 'geschiedenis meer is dan de staat wil weten'. Met de officiële conclusie dat Dutchbat en

de leiding geen blaam treffen, heeft de auteur grote moeite. Zij brengt in de inleiding nog eens de Nederlandse bijdrage in herinnering aan de scheiding van mannen en vrouwen en ze is meer in het algemeen kritisch over de rol van de Nederlandse militairen, die volgens haar in moreel-juridische zin medeplichtig zijn aan het niet-verlenen van hulp aan mensen in nood. In deze context noemt ze ook een aantal malen dat Nederland op het beslissende moment de luchtsteun heeft ingetrokken uit angst voor de eigen militairen.

Er is er nog wel een en ander af te dingen op haar zienswijze en vooral op de onderbouwing. Zo stelt zij dat het internationaal vanzelfsprekend is dat de inzet van Nederlandse militairen faalde. Dat wordt nergens onderbouwd. Eerder is het zo dat men zich elders erover verbaast dat wij nog steeds met 'ons trauma' bezig zijn, terwijl duidelijk is dat Dutchbat militair weinig kon uitrichten en de verantwoordelijkheid veel meer in de internationaal-politieke constellatie moet worden gezocht. De auteur is ook in haar oordeel over de Nederlandse militairen zo nu en dan nogal aanmatigend ('wie onmachtig toegekeken heeft bij zo veel moord moet ten minste schaamte voelen, wie als individu zich genoodzaakt voelt niet-handelen te rechtvaardigen, heeft op dezelfde manier ongelijk als iedereen die bij een moord toeziet en niets doet'), maar legt wel de vinger op een gevoelige plek. Het is een gevoel waar vele (ex)-Dutchbatters mee worstelen. Leydesdorff bekritiseert overigens terecht dat wij niet de slachtoffers centraal stellen, maar de Dutchbatters.

De auteur laat zich, en dat is begrijpelijk, hier en daar wel wat meeslepen door het leed van de vrouwen, die overal complotten zien (internationale medewerking en *deals* ten koste van Srebrenica; de Nederlandse leger-

leiding die goed kon opschieten met Mladić). Leydesdorff wil zich richten op de verhalen van de vrouwen en het boek is niet geschreven om opnieuw te veroordelen, maar een objectieve verslaggever zal zij niet worden: 'Nederland zou eindelijk haar [sic!] verantwoordelijkheid moeten nemen', waarbij de auteur verwijst naar de hulpgebden die de slachtoffers niet bereiken en bovendien vooral gericht zijn op infrastructurele steun, terwijl de overlevenden een ander soort zorg behoeven.

Hoe terecht die observatie ook is, de kracht van het boek ligt elders. Door te beginnen met een bijna antropologische schets van de wereld in Bosnië vóór de oorlog in 1992 (de kinder- en schooltijd van de vrouwen, het huwelijksleven, de middelen van bestaan) en de aanloop tot die oorlog wordt de lezer geleidelijk vertrouwd gemaakt met de Bosnische samenleving en haar toekomstige slachtoffers.

Wat opvalt is dat de geïnterviewde vrouwen in Oost-Bosnië, ondanks kleine, doch markante veranderingen in hun leefomgeving (bevriende burens waar men opeens niet meer welkom is; goed geïnformeerde mensen die bij lokale overheden werken en plotseling vertrekken uit de regio), toch verrast werden door de oorlog. Zij hadden vooral niet gedacht dat het zo erg zou worden en kunnen maar moeilijk begrijpen hoe vrienden opeens veranderen in vijanden. De vrouwen worstelen nu vooral met de vraag waarom hun dit is overkomen en of die wereld die voorgoed verloren is, wel zo goed was. Lagen in die wereld niet de wortels van het kwaad?

In de daaropvolgende hoofdstukken wordt een indringend beeld geschetst van een leven op de vlucht en het gevaar en het geweld waaraan de vluchtelingen werden blootgesteld. Wat betekent het als je de plaats, het huis, de omgeving waar je gewoond hebt, noodgedwongen hebt moeten

verruilen voor een zwervend bestaan en je zonder sociaal netwerk moet zien te overleven? Eenmaal aangekomen in de overvolle en regelmatig van de buitenwereld afgesloten enclave Srebrenica moesten de vluchtelingen zich een plaatsje veroveren en zien te overleven. Dit leverde grote spanningen op, tussen oude en nieuwe bewoners, maar ook onderling vond veel geweld plaats, bijvoorbeeld bij het bemachtigen van voedselpakketten.

Er was een kleine groep van vrouwen (het waren vaak die vrouwen die na de oorlog de kern van de vrouwenorganisaties vormden en voorop gingen in hun zoektocht naar hun mannen en de juridische strijd tegen degenen die hen in de steek hadden gelaten), die in de enclave greep probeerde te krijgen op de chaos. Deze vrouwen organiseerden zich en probeerden zich dienstbaar te maken, bijvoorbeeld met schoonmaken en werkzaamheden in de overbelaste hospitaaltjes.

Het leven in de enclave tussen 1993 en de val (juli 1995) was zwaar. Het individu werd geofferd aan hogere belangen. Mannen werden bijvoorbeeld van straat geplukt en gedwongen naar het front gestuurd. Ook na de oorlog staan vluchtelingen vaak met lege handen en onderaan de sociale ladder. Ze weten vaak niet hoe ze een beroep moeten doen op allerlei regelingen en de wijze waarop lokale en landelijke bestuurders omgaan met de vluchtelingen komt schrijnend naar voren. De ontheemden zijn ook vaak nog het slachtoffer van het beleid van de internationale gemeenschap dat het terugkeerbeleid tot mantra heeft verheven. Of de omstandigheden dat wel toelaten, of er wel arbeidsperspectieven zijn en of mensen het psychisch wel aankunnen, is geen *issue*.

En dat laatste is eigenlijk onbegrijpelijk. Wie het hoofdstuk leest over de val van de enclave in juli 1995, over het geweld op de *compound* en vlak daarbuiten (een baby van drie maanden wordt het hoofd afgehakt omdat het niet ophield met huilen; moeders die voor de ogen van hun twee kleine kinderen een nachtlang worden verkracht) en over de herinneringen aan het snelle gedwongen afscheid (moeders die hun zoon van 14 jaar moeten loslaten of vrouwen die hun vader of man zien huilen als een kind bij de scheiding van mannen en vrouwen, omdat ze weten hoe het gaat aflopen), die moet begrijpen dat deze vrouwen zwaar getraumatiseerd zijn. Hun zorgeloze of zorgelijke bestaan van vóór de oorlog, het verraad van oude vrienden, het niets doen van de VN-soldaten, het geschonden vertrouwen, het verlies aan beschaving, het vertrek zonder aankomst van hun mannen en zonen, het uitzichtloze bestaan nadien, dit alles heeft Selma Leydesdorff voor ons via de vrouwen van Srebrenica tot leven gebracht.

Dit boek maakt de lezer boos, vreselijk boos, woedend zelfs, op de oorlog, op de Serven, op de internationale gemeenschap, op de Dutch-batters, op de Bosnische overheid, op de Nederlandse overheid, ja, op wie eigenlijk niet. En dat is absoluut de verdienste van deze historica, die met dit onderzoek de slachtoffers een stem heeft gegeven. Dit boek, dat ook in het Engels en Bosnisch wordt vertaald, zet hopelijk aan tot een kritische en morele reflectie van een ieder die in het verleden en ook nu nog betrokken is bij het lot van de slachtoffers van Srebrenica en oorlogen in het algemeen. *De leegte achter ons laten* zou verplichte literatuur moeten zijn voor scholieren, studenten, militairen,

vluchtelingenwerkers, ambtenaren en politici. Het is absoluut een maatschappelijk relevant boek en het zou ook beleidsmatig moeten leiden tot herziening van de krampachtige houding van Nederland ten aanzien van de slachtoffers.

Sipke de Hoop

Dr Sipke de Hoop is universitair docent Eigentijdse Geschiedenis aan de Universiteit Groningen. In dit blad schreef hij o.m. een bespreking van het NIOD-rapport over Srebrenica (juli 2002, blz. 299-301); [toevoeging eindred].

Belgische eigenwilligheid en internationale werkelijkheid

Peter Moors

Mister Nice Guy. Vijf jaar buitenlandbeleid van Guy Verhofstadt door de ogen van zijn diplomatieke adviseur.

Leuven: Uitgeverij Van Halewijck, 2009; 291 blz.; 27,50 euro; ISBN: 978-90-5617-920-5

Kunnen individuen een doorslaggevende rol spelen in het 'buitenlands beleid' van een natie, en – bij uitbreiding – in de internationale politiek? Dat is een vraag waarop onderzoekers vaak slechts met grote moeite een antwoord kunnen formuleren. Dit boek behandelt het buitenlandse beleid zoals dat gevoerd werd onder de regeerperiode van de voormalige liberale premier Guy Verhofstadt (1999-2008). Meer specifiek wordt de periode tussen 1999 en 2004 behandeld; de eerste paars-groene regering (1999-2003) en het eerste jaar van de paarse regering (2004). Verhofstadts diplomatieke adviseur Peter Moors tekende zijn eigen ervaringen op als naaste medewerker buitenlands beleid van de toenmalige premier. Gelukkig is het geen chronologisch verslag geworden, maar een zeer toegankelijk en bijzonder helder geschreven relaas. Het biedt de lezer een unieke kijk 'achter de schermen', in de coulissen van de Europese en internationale politiek.

Het boek werd georganiseerd rond thema's zoals de Balkan, de 'ethische diplomatie', het Belgische Europebeleid, het debat met de 'andersglobalisten', de strijd tegen het terrorisme, de Benelux, enz. De auteur lijkt daarbij op een neutrale wijze de feiten weer te geven. Ook wordt op een heldere manier uitgelegd wat

de beweegredenen waren achter de toenmalige Belgische buitenlands-politieke standpunten, zowel inhoudelijk als onderhandelings-technisch en -tactisch.

In deze periode lijkt 'De Wetstraat Zestien' (het Belgische equivalent van het Nederlandse 'Catshuis') de motor te zijn van de Belgische buitenlandse politiek. De (van oorsprong Waalse) buitenlandminister Louis Michel richtte zich immers vooral op (franstalig) Sub-Sahara Afrika, de premier nam de rest van de wereld voor zijn rekening – zo lijkt het wel af en toe als je dit relaas leest. In werkelijkheid functioneerden de twee liberale excellenties in een tandem, of toch meestal. Naar eigen zeggen spendeerde de premier ongeveer een derde van zijn tijd aan internationaal-politieke dossiers. Hij kreeg vooral interesse in 'Europa' als gevolg van de binnenlandspolitieke consequenties van de thema's die in Europese kringen besproken werden. Van een terughoudende, nogal defensieve positie groeide hij langzaam uit tot een flamboyante anticiperende politicus met een eigen mening, die duidelijk zijn stempel trachtte te drukken op de toenmalige actuele debatten in de internationale politiek, weliswaar met wisselend succes.

Nuttig is dat de auteur in zijn thematische behandeling steeds start vanuit bepaalde eerdere ervaringen die Verhofstadt meemaakte, en die zijn buitenlandse politiek zouden vormgeven. Bijzondere aandacht verdient daarbij zijn rol als rapporteur van de 'Rwanda Commissie', de parlementaire onderzoekscommissie die in de jaren '90 naging hoe de genocide in 1994 in Rwanda had kunnen plaatsvinden. Eén van de 55 aanbevelingen stelde dat België

niet langer troepen mocht uitschepen naar voormalige kolonies, iets wat Verhofstadt later als premier nog zou achtervolgen. Op Europees vlak leren we dat Verhofstadt al tijdens de top van Nice in 2000 vaststelde dat de Europese Unie niet meer naar behoren functioneerde. Het hielp hem afstand te doen van defensieve standpunten, zoals het vasthouden aan één Europese Commissaris per land, of de zesmaandelijke rotatie van het EU-voorzitterschap. In die context vond hij het dan ook onbegrijpelijk dat Nederland er steeds weer naar streefde meer stemgewicht dan België te verkrijgen in de EU-Raden van Ministers, terwijl in een uitgebreide unie één stemmetje meer toch amper impact heeft. Verhofstadt werd een vurige pleitbezorger van méér Europese integratie, in het bijzonder in zulke dossiers als Europese defensie (zonder duplicatie ten aanzien van de NAVO), maar ook in de uitbreiding van de Unie. Hij evolueerde in zijn premierschap uiteindelijk naar de overtuiging dat alleen een 'kopgroep' in Europa nog vooruitgang kon boeken.

Wat valt opvalt in Peter Moors' relaas, is hoezeer Verhofstadts buitenlandbeleid een merkwaardige mengeling van internationaal voluntarisme en noodzakelijk realisme vertoonde. 'Gebeurtenissen' zoals de antiglobaliseringsbetogingen, de terroristische aanslagen van 11 september 2001, de oorlog in Irak – de liberale premier trachtte ze naar zijn hand te zetten en om te vormen tot 'opportuniteiten'. Met de 'andersglobalisten' ging hij eerst via brieven en later via congressen het debat aan. De terroristische aanslagen van 9/11 zag hij als een kans om meer Europese integratie te brengen in traditioneel

'nationale' domeinen, zoals justitie en binnenlandse zaken, onder andere via de goedkeuring van het Europese aanhoudingsmandaat. De Amerikaanse inval in Irak in maart 2003 zag Verhofstadt dan weer als hét moment bij uitstek om te pleiten voor een Europese kopgroep rond defensie. Niet veel later moest de Belgische premier vaststellen dat anderen zijn ideeën deels overnamen, en nogal lieten verwateren. Toch kwam er uiteindelijk een Europese 'strategisch civiel-militaire planningscel', een soort Europees defensiehoofdkwartier waarvoor Verhofstadt gepleit had.

Naast Verhofstadts typische voluntarisme leren we ook hoezeer zijn zelfverkleerde 'politiek voeren met de rug tegen de muur' inhield dat men op gepaste tijd in staat moest zijn te 'incasseren', en te beseffen dat België als kleine actor in de internationale politiek zo ook zijn beperkingen heeft. Als de Europese defensie aan de orde is in 2003, moet Verhofstadt uiteindelijk een 'bank achteruit', terwijl de Fransen, Duitsers en Britten de zaak onder elkaar beslechten. De kracht van België ligt in zijn *agenda-setting*; soms moet je je tijdelijk 'terugtrekken' uit bepaalde dossiers om een overwinning te kunnen binnenhalen. Maar niet altijd wilde Verhofstadt die les leren.

Soms lijkt hij echter ook bijzonder koppig. De Belgische 'genocidewet', die in de jaren '90 door het parlement was gestemd om via een clausule van *extra-territorialiteit* derden uit het buitenland de kans te geven om een klacht neer te leggen over 'misdaden tegen de menselijkheid', zag de liberale premier als een onderdeel van de Belgische *Wiedergutmachung* van het gebrek aan verantwoordelijkheidszin tijdens de periode van de genocide in Rwanda. In de periode 2000-2003 werd evenwel steeds duidelijker dat

deze wet niet 'werkte', en door NGO's en andere lobby- en belangengroepen politiek werd misbruikt tegen Israël's Ariel Sharon of Amerika's George W. Bush. De auteur legt uit dat het uiteindelijk buitenlandminister Louis Michel was die Verhofstadt ervan moest overtuigen de 'genocidewet' *de facto* af te schaffen. Dat is precies het omgekeerde van hoe de pers de situatie in de regering destijds voorstelde, met Verhofstadt als pragmaticus en Michel als idealist.

Belgisch-Nederlandse betrekkingen

Nederlandse lezers zullen vooral interesse hebben in de wijze waarop de toenmalige Belgische regering de relaties met Nederland percipieerde. Het lijkt erop dat de relaties tussen België en Nederland in de periode 1999-2004 voor het eerst sinds lange tijd verslechterden. De auteur haalt verscheidene factoren hiervoor aan. *Ten eerste* veranderde in deze periode het Nederlandse politieke landschap, en werd Den Haag veel sceptischer ten aanzien van het Europese integratieproces. Dit bracht het Benelux-overleg *de facto* tot stilstand, al trachtten alle excellenties de schijn hoog te houden. *Ten tweede* werd de regering-Verhofstadt geconfronteerd met wat zij percipieerde als 'Nederlandse verdragingsmanoeuvres' in het dossier van de reactivering van de IJzeren Rijn, de Belgische variant van de Nederlandse 'Betuwe-lijn', die van de Antwerpse haven richting het Duitse Ruhrgebied loopt, op een oud, sinds 1991 in onbruik geraakt tracé (waarvan 48 kilometer over het grondgebied van Nederlands Limburg). Uiteindelijk zou internationale arbitrage België voor een redelijk deel in het gelijk stellen, al blijft het dossier tot op de dag van vandaag deels onopgelost. Tussen de lijnen door vraag je je als lezer af waarom België

en Nederland elkaar niet meer percipiëren als natuurlijke bondgenoten in een steeds meer uitgebreide Europese Unie, in plaats van kleine onderlinge 'kampioenschappen' te organiseren. Misschien is het een les die van op een afstand uit de periode 1999-2004 kan worden getrokken.

Al is het moeilijk nu reeds het buitenlands beleid van de regering-Verhofstadt te beoordelen, toch kan gesteld worden dat België in deze periode een actor was die ten minste *leek* mee te spelen in de internationale politiek. Verhofstadt had duidelijk een mening, en wilde die koste wat het kost kwijt. Hij drukte daarmee zijn stempel op het Belgisch buitenlands beleid en ongetwijfeld ook op het Europese integratieproces. Zoals de auteur in zijn conclusies terecht opmerkt, functioneerden de regering-Verhofstadt in een nieuwe geopolitieke context, één waarbij de Europese integratie voor België prioriteit kon krijgen boven de transatlantische veiligheidsdimensie, al bleef het uiteindelijk altijd zoeken naar een evenwicht tussen beiden.

Wat Peter Moors daarbij overigens vergeet te vermelden, is dat ook de opkomst van nieuwe economieën als India, Brazilië en China vanaf 2000 ook een impact hadden op de mondiale verhoudingen, en af en toe ook op de Belgische buitenlandse politiek. In het hoofdstuk over mondialisering legt Moors immers zelf uit dat het meest vernieuwende idee dat Verhofstadt ooit deed omtrent 'politieke globalisering' zijn pleidooi was om de G-8 van rijke landen te vervangen door een G-8 van regionale organisaties in de wereld; de EU, NAFTA, Mercosur, ASEAN, de Afrikaanse Unie, enz. In het kader van de hedendaagse internationaal-economische en financiële crisis zou dat misschien nog weleens een interessante methode kunnen zijn om

de veranderende geopolitieke en geoeconomische machtsverhoudingen in de wereld internationaal-politiek te vertalen. Vooralsnog blijft dit idee van Verhofstadt een politiek dode letter. Maar de liberale voorman is nog lang niet toe aan de herfsttij van zijn politieke carrière. Verwacht kan worden

dat Verhofstadt weldra opnieuw zal opduiken. Op welk politiek forum dat uiteindelijk zal zijn – België, Europa of internationaal – dat zal nog moeten blijken.

David Criekemans

Dr David Criekemans doceert 'Belgisch en Vergelijkend Buitenlands Beleid' aan de Universiteit Antwerpen, en 'Geopolitiek' aan zowel de Koninklijke Militaire School te Brussel als aan het International Centre for Geopolitical Studies in Genève. Hij is tevens als Senior Onderzoeker & Coördinator Europese en Mondiale Verhoudingen' verbonden aan het Steunpunt Buitenlands Beleid te Antwerpen.

Vlaams-Waalse spanningen in 'Belgisch' Afrika

Evert Kets

Kuifje en Tintin kibbelen in Afrika. De Belgische taalstrijd in Congo, Rwanda en Burundi.

Leuven/Den Haag: Uitg. Acco, 2009; 120 blz.; 19,50 euro; ISBN:978-90-334-7391-3

Dat België een geschiedenis in Centraal-Afrika heeft die tot meer dan een eeuw teruggaat; dat het kleine België in die geschiedenis als koloniale 'grootmacht' een beslissende invloed gehad heeft op de staatsvorming in Congo, Rwanda en Burundi, die tezamen een tijdlang Belgisch-Afrika vormden; en dat de communautaire spanningen in België ook in zekere mate in Belgisch Afrika zijn doorgedrongen, dat is een historisch feit dat zeker in Nederland onvoldoende bekend is. De auteur van dit boek, Evert Kets, doet daarvan verslag en reikt daarover in kort bestek veel interessante en relevante informatie aan. In de *Internationale Spectator* van november 2007 had hij al melding gemaakt van de Vlaams-Waalse spanningen in het Belgische Congo-beleid.¹ In dit boek bouwt hij daarop voort en werkt hij dat nader uit.

In het Belgische Centraal-Afrikabeleid onderscheidt Kets met Rik Coolsaet drie perioden: een dynastieke periode vanaf 1885, waarin de kolonisatie van Congo een privézaak was van koning Leopold II; een ontwikkelingsfase vanaf 1908, toen Congo een kolonie van de Belgische staat werd; en een derde periode, die ingaat in 1989, waarin de politieke klasse in België haar afstandelijke houding sinds de dekolonisatie van Congo in 1960 loslaat en opnieuw een actieve partner wordt in de ontwikkelingen aldaar. Hij signaleert sindsdien ook een zekere weerslag van de Vlaams-Waalse spanningen in het Belgische Congo-beleid, in het bijzonder vanaf het aantreden van het kabinet-Verhofstadt I in 1999 tot aan de val van Verhofstadt II in 2007.

Dat spitst zich toe in de Congo-politiek van de (Vlaamse) minister van Buitenlandse Zaken Karel De Gucht, die in het kader van zijn 3D-aanpak (Diplomacy, Development en Defence) de Congolese leider Kabila onomwonden aanspreekt op de bijzonder gebrekkige functionering van diens regering, de daarmee samenhangende endemische corruptie en verrijking van een kleine bovenlaag en het falende veiligheidsbeleid. De Gucht

spreekt zelfs openlijk van een 'failed state'. Die kritiek wekte uiteraard het ongenoegen van de Congolese president, maar botste ook op de aanpak van Waalse coalitiegenoten als bijvoorbeeld Louis Michel, die dat ongepast vonden, want neerbuigend tegenover het Congolese bewind, dat, zo vinden zij, als volwaardige partner van België tegemoet getreden dient te worden.

Van Franstalige zijde benadrukt men liever de culturele banden met België. Dat zijn dan wél Franstalige banden. Want de officiële taal van Congo is Frans geworden. Als reactie hierop werd De Gucht in de Franstalige pers als een Vlaamse doordrammer aan de kaak gesteld, die recht voor zijn raap de dingen bij de naam noemt. Hij lijkt wat dat betreft op Nederlanders, hoewel hij daar naar men zegt niet veel van moet hebben. Kets ziet hierin een communautarisering van het Congo-beleid, waardoor de binnenlandse Vlaams-Waalse tegenstellingen ook het buitenlands beleid mede gaan bepalen. Dit lijkt me echter wat te sterk aangezet.

Wél heeft de Belgische taalstrijd, die welbeschouwd een cultuurstrijd is, ook een zekere rol gespeeld in de

koloniale periode. Dat is inderdaad weinig bekend, zoals Kets terecht schrijft. Onder Leopold II werd Congo bestuurd als een Franstalig gebied. Voor deze koloniale koning was Nederlands, hoewel de taal van de meerderheid zijner onderdanen, een vreemde taal, die hij niet eens wilde leren. Als Congo in 1908 een kolonie van de Belgische staat wordt, wordt het op papier wel een tweetalige kolonie, met Nederlands naast het Frans. Maar in de praktijk is daar weinig van terechtgekomen. Wel wint het Nederlands met de vestiging van steeds meer Vlamingen in Congo terrein, maar met de plotselinge dekolonisatie tussen 1960 en 1962 is dat proces abrupt afgebroken. De ontwikkelde Congolese bovenlaag stond negatief tegenover het Nederlands en koos doelbewust het Frans als cultuurtaal vanwege de hogere status ervan. 'Flamand' werd zelfs een scheldwoord in Congo.

De taaltoestand in Congo is overigens nog complexer dan in België,

al reduceert de Belgische publieke opinie het land vaak tot een onderdeel van de francofonie. In feite bestaat in Congo een hiërarchische taalpiramide met drie lagen: Frans is de officiële taal van de top. De tweede laag bestaat uit vier erkende 'nationale' talen: Lingala, Swahili, Tshiluba en Kikongo, die respectievelijk het noorden, het oosten, het zuiden en het westen van Congo als taalgebied bestrijken. De derde laag bestaat uit zo'n 400 lokale talen. De gemiddelde Congolees is in feite drietalig. Hij heeft een eigen taal in zijn eigen stamgebied; een taal om te onderhandelen op de markt; en, als hij voldoende onderwijs gehad heeft, een taal om met de buitenwereld, in het bijzonder met het bestuur, te communiceren. En dat is het Frans.

Dat zo'n uitgestrekt land met zoveel volkeren en talen moeilijk bij elkaar te houden valt, spreekt vanzelf. Congo is nu nog een gedecentraliseerde eenheidsstaat. Maar het zou veel beter kunnen functioneren als het

een federale staatsvorm zou kiezen. In navolging van het Waals-Brusselse culturele centrum in de hoofdstad Kinshasa breekt Kets in zijn boek een lans voor de vestiging van een Vlaams Huis ter ondersteuning van Vlaams engagement in Congo. Dat lijkt me een goede suggestie. Al bij al een aardig boek, met een interessante invalshoek en in een vlotte stijl geschreven.

Wim Couwenberg

Noot

- 1 Evert Kets, 'Kuifje en Tintin kibbelen in Afrika: Vlaams-Waalse spanningen in het Belgische Congo-beleid', in; *Internationale Spectator*, november 2007, blz. 533-538.

Dr S.W. Couwenberg is emeritus hoogleraar constitutioneel recht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij is hoofdredacteur van *Civis Mundi*.

Vrouwen in de Nederlandse diplomatie

Irene Schoemakers

Op haar post. In gesprek met vrouwelijke topdiplomaten.

Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Archipel, 2009: 247 blz.; 17,50 euro; ISBN: 978-90-6305-371-0

De afgelopen decennia hebben het ministerie van Buitenlandse Zaken en de diplomatieke dienst de nodige veranderingen ondergaan. Het beeld van een gesloten, aristocratisch en conservatief mannenbolwerk is tegenwoordig steeds minder van toepassing. De Nederlandse diplomatieke dienst is de

laatste jaren opener, toegankelijker en professioneler geworden, en alhoewel een plaatsvervangende *Chef de Poste* in het ministeriële jargon nog altijd wordt aangeduid met de term 'Tweede Man', maken steeds meer vrouwen carrière als diplomaat. Van de in totaal ongeveer 125 ambassadeurs zijn er, volgens de gegevens die Irene Schoemakers in haar boek over vrouwelijke topdiplomaten presenteert, ongeveer 25 vrouw; zo'n twintig procent dus. In de toekomst belooft dit percentage nog te stijgen, want terwijl het zogenaamde 'Klasje' zo'n vijftien tot twintig jaar geleden nog overwegend door mannen werd bevolkt, doen

er thans evenveel mannen als vrouwen aan mee.

Schoemakers interviewt in haar boek vijftien vrouwelijke ambassadeurs, die verspreid over de hele wereld werken en leven. Het resultaat is volgens haar 'een realistisch en soms verrassend beeld [...] van vrouwen in de diplomatie in Nederland'. Veel meer dan dit geeft de auteur in de inleiding over haar doelstellingen met dit boek helaas niet prijs, en voor de lezer blijft het dus even afwachten wat precies van de interviews verwacht kan worden.

Al spoedig blijkt dat de interviews in ieder geval vlot geschreven zijn en lekker weg lezen. Voor wie zich vóór het

lezen van dit boek geen goede voorstelling kon maken van wat het werk van een ambassadeur inhoudt, bieden de interviews hiervan een aardig beeld. Dit geldt zeker voor de drie uitgebreidere reportages, waarin Schoemakers, verslag doet van haar bezoek aan de ambassadeurs in respectievelijk Nairobi, Damascus en Wenen. Officiële vergaderingen, informele ontvangsten en recepties, bezoeken aan plaatselijke ontwikkelingsprojecten, bijeenkomsten met vertegenwoordigers van NGO's, culturele projecten, consulaire bijstand aan Nederlanders in het buitenland: het passeert allemaal de revue. Van een 'niets verhullende blik achter de schermen van de diplomatie', die op de achterflap van het boek beloofd wordt, is echter geen sprake. Daarvoor blijft wat er verteld wordt toch allemaal iets te oppervlakkig van aard.

Behalve aan het diplomatieke werk in het algemeen, besteedt Schoemakers, zoals te verwachten is in een boek waarvoor uitsluitend vrouwelijke ambassadeurs geïnterviewd zijn, ook aandacht aan de vraag wat het betekent als vrouw te moeten functioneren in een wereld die nog altijd door mannen wordt gedomineerd. Het ene interview is wat dit betreft geslaagder dan het andere. Verscheidene interviews blijven steken in een algemeen verhaal over het ambassadeurswerk, waaraan niet veel meer wordt toegevoegd dan bijvoorbeeld voor de hand liggende carrière tips voor vrouwen die zich een succesvolle diplomatieke loopbaan wensen, of een luchthartige opmerking dat het vrouw-zijn bij de uitoefening van de functie nooit belemmerend gewerkt heeft. Dit laatste hoeft niet *per se* onwaar te zijn, maar de vraag is natuurlijk wel in hoeverre de geïnterviewden – wetende dat hun werkgever, ook meeleeft – bereid zouden zijn het omgekeerde antwoord te geven indien ze van hun vrouw-zijn wél serieuze hinder zouden ondervinden bij het uitoefenen van hun functie. Begrijpelijkerwijs lijken zij

toch in de eerste plaats gezien te willen worden als competente diplomaten. Wellicht verklaart dit waarom in het merendeel van de interviews de nadruk eerder ligt op het ambassadeurschap in het algemeen dan op het *vrouwelijke* ambassadeurschap.

Dit laat onverlet dat er in een aantal interviews wel degelijk interessante observaties naar voren komen. Zo deelt de Nederlandse ambassadeur in Skopje, Simone Filippini, haar ervaring dat je juist als vrouw gemakkelijker kunt ontsnappen aan 'allerlei protocolaire spelregeltjes die ooit door mannen voor mannen zijn gemaakt'. Dat dit een voordeel kan zijn, bleek haar wel tijdens een bezoek aan Noord-Afrika, waar zij, omdat zij toevallig de hoogste (want enige) vrouw in de delegatie was, samen met de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken naast zijn Tunesische collega mocht zitten. Op deze manier was zij meermalen getuige van gesprekken die ze anders nooit had kunnen volgen.

Voor wie meer wil weten over de voor- en nadelen die een diplomaat kan ondervinden van haar vrouw-zijn, is het interview met de ambassadeur in Paramaribo, Tanya van Gool, veruit het meest de moeite waard. Als een der eerste vrouwen werd zij vijftien jaar geleden als *Chef de Poste* naar het buitenland gezonden. In deze tijd moest het Ministerie volgens haar nog erg wennen aan het idee dat ook vrouwen deze functie konden vervullen, en stiekem was er toch wel enige vrees dat het mis zou lopen. Van Gool had dan ook de indruk dat het geen toeval was dat zij naar een politiek weinig gevaarlijk en uitdagend land (Bolivia) gestuurd werd. 'Dat kan een vrouw nog wel aan', leek men te denken. Enige druk rustte er echter wel op Van Gools schouders, want het was duidelijk dat wanneer zij faalde, ook andere vrouwen in de organisatie daar last van zouden kunnen hebben.

Dat men op het Ministerie moest wennen, begrijpt Van Gool overigens wel.

Ook in diplomatieke kringen elders in de wereld was de vrouwelijke diplomaat eind jaren tachtig, begin jaren negentig nog geen vanzelfsprekendheid. Soms gingen andere diplomaten ervan uit dat Van Gool de vrouw van een ambassadeur was, en wanneer ze niet uitkeek, werd ze zo het 'vrouwenhoekje' met ambassadeursvrouwen ingeloodst. Het kon dan soms een hele kunst zijn weer bij het groepje diplomaten terecht te komen zonder de desbetreffende vrouwen tegen de haren in te strijken.

Intussen is er wel het een en ander ten goede veranderd, maar nog altijd moet een vrouwelijke ambassadeur volgens Van Gool extra goed op haar imago letten. Zo kunnen mannelijke collegae rustig met ministers uit het gastland in het café gaan zitten, maar als vrouw word je, zodra je je met een man in de openbaarheid begeeft, in veel landen nog vreemd aangekeken. Voordat je het weet, is je naam aangetast en kun je je functie niet meer fatsoenlijk uitoefenen. Wat opvalt is overigens dat de aanname hierbij is dat de minister in kwestie een man is. Hoeveel gemakkelijker het inmiddels ook is om als vrouw een belangrijke openbare functie te vervullen, helemaal vanzelfsprekend is het blijkbaar nog niet, zelfs niet voor iemand die er zelf in geslaagd is het tot ambassadeur te schoppen.

Schoemakers' boek geeft een aardige eerste indruk van wat dit betekent voor vrouwen die werkzaam zijn in de diplomatie, maar voor een meer diepgaande studie bestaat ook na het verschijnen van deze interviewbundel zeker nog ruimte. Het perspectief van de mannelijke diplomaat die zijn wereld heeft zien veranderen, zou daarbij ook zeker aandacht verdienen.

Hilde Reiding

Dr Hilde Reiding is werkzaam bij het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Complexe waterproblemen in het Midden-Oosten

Jon Martin Trondalen

Water and peace for the people: Possible Solutions to Water Disputes in the Middle East.

Parijs: UNESCO Publishing, 2008; 241 blz. 38,- euro (paperback); ISBN 978-92-3-104086-3 (http://publishing.unesco.org/details.aspx?Code_Livre=4625)

Het meest prominente wetenschappelijke programma van UNESCO is het *International Hydrological Programme* (IHP), dat medio jaren '70 is begonnen als opvolging van de *International Hydrological Decade* van de Verenigde Naties. Binnen dit waterprogramma van UNESCO is in 2001 ter ondersteuning van het *World Water Assessment Programme* het onderdeel 'From Potential Conflict to Cooperation Potential' (PCCP) begonnen. Doel van het PCCP is het mogelijk maken van interdisciplinaire dialogen op allerlei niveaus ter stimulering van vrede, samenwerking en ontwikkeling in relatie tot het grensoverschrijdend waterbeheer ('management of shared water resources').

In het kader van het PCCP is onlangs het boek *Water and Peace for the People: Possible Solutions to Water Disputes in the Middle East* verschenen. Auteur van het boek is Jon Martin Trondalen, een hooggeleerde Noorse geograaf met de nodige ervaring, die vanuit zijn in Genève gehuisveste stichting onderhandelingen ondersteunt en trainingen aan (potentiële) onderhandelaars aanbiedt. (In april 2009 vond er een dergelijke training plaats aan het *UNESCO-IHE Institute for Water Education* in Delft.) Hij was één van de sprekers op het onlangs gehouden vijfde *World Water*

Forum te Istanbul, onder meer tijdens *World Water Day*, dat dit jaar 'transboundary waters' als thema had. Trondalens benadering van zijn thema hanteert de optiek dat onvoldoende water van goede kwaliteit leidt tot lijden, met mogelijk ernstige consequenties voor de politieke stabiliteit. Er dienen derhalve oplossingen te worden gevonden voor de waterproblematiek in het Midden-Oosten. Het boek wil hiertoe praktische en objectieve oplossingen bieden.

Hydropolitiek is ondergeschikt aan het bredere politieke beeld, hetgeen soms tot de vraag leidt of de waterproblemen oorzaak of gevolg zijn van de huidige politieke situatie. Wat is hierbij de rol van bevolkingsgroei en de daarmee gepaard gaande toenemende vraag naar water?

Water and Peace for the People bevat drie delen, waarvan het eerste in tweeën is gesplitst. Allereerst wordt aandacht besteed aan de stroomgebieden van de bovenloop van de Jordaan en de Golanhoogte. Enerzijds gaat het hierbij om de Wazzanibronnen van de Hasbani (*Nahal Snir* in het Hebreeuws) als aanleiding voor spanningen tussen Libanon en Israël, anderzijds wordt gezocht naar allesomvattende vrede tussen Syrië en Israël voor de Golanhoogte, waarbij wordt voorgesteld land voor water te ruilen: Israël trekt zich terug van de Golanhoogte in ruil waarvoor Syrië ermee instemt de hoeveelheid water voor Israël niet te wijzigen. Het tweede deel besteedt aandacht aan de waterverdeling tussen Israël en Palestina. De Eufraat en de Tigris vormen het onderwerp van het derde deel van het boek.

Al snel komt de lezer erachter dat goede gegevens belangrijk zijn – alle partijen kunnen deze als gemeen-

schappelijke basis gebruiken. Verder wordt duidelijk dat het zeer vaak om (veel) meer dan alleen water gaat. Dit maakt de onderhandelingen nogal complex. Wanneer het louter om water zou gaan, is het al niet eenvoudig alle factoren die een rol spelen, tegen elkaar af te wegen. Het gaat immers niet alleen om hoeveelheden water, maar ook om water van een bepaalde kwaliteit en de *timing* van de beschikbaarheid van het water.

Daardoorheen spelen nog factoren als veiligheid, ideologieën en eigendom van land, mogelijkheden om water van elders te transporteren, om zeewater te ontzilten, verandering van landgebruik, import van 'virtueel water' (via import van bijvoorbeeld fruit dat over de grens is geteeld), 'demand management', alsmede wisselende inzet van grond- en oppervlaktewater. Op een gegeven moment bekruipt de lezer het gevoel dat het niet meer gaat om het vergelijken van appels en peren, maar om een grote schaal met zeer divers fruit, dat uiterst lastig, zo niet onmogelijk, onder één noemer te brengen is.

Hierdoorheen speelt nog de problematiek van de klimaatverandering. Waar klimaatscenario's een paar jaar geleden nog grotere droogte voor de Levant, met uitzondering van Israël, aankondigden, is het nu juist Israël dat met een grote droogte lijkt te kampen – extra reden voor gesprekken met Turkije over waterleveranties. Dit voorjaar heeft Mekorot, het nationale waterbedrijf van Israël, een noodwaterprogramma aangekondigd, waarbij het particuliere watergebruik meer aan banden wordt gelegd, met een 'droogtetoeslag' voor grote waterverbruikers die tot 28 NIS/m³ (5,- euro per m³) gaan betalen. Bedenk daarbij dat de ligging van de water-

scheiding voor oppervlaktewater min of meer vastligt, maar dat deze voor grondwater allereerst niet op dezelfde plek ligt, en vervolgens nog eens kan verschuiven als gevolg van veranderingen in de waterbalans – aanvoer en afvoer respectievelijk onttrekking van grondwater. Een spinnenweb dat van vorm verandert zodra we aan een draadje trekken.

Deze complexiteit zien we terug in de mogelijkheden ('oplossingen') die de auteur voorstelt, en die zelfs voor deskundigen soms nauwelijks meer te volgen zijn. De 'Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip' (Oslo-II-akkoorden) resulteerde in een waterverdeling die de benedenloop van de Jordaan en vier grondwatervoerende lagen ('aquifers') omvat. De in het boek voorgestelde oplossing stelt het gebruik voor van een complexe 'sovereignty formula', waarin onder meer rechten, behoeften en soevereiniteit zijn opgenomen: Palestina krijgt de beschikbaarheid over een groter deel van een stroomgebied, waarvoor in de plaats het water naar Israël laat afstromen.

Trondalen gaat bij het presenteren van oplossingen uit van de *status quo*, die in alle gevallen asymmetrisch en

diepgeworteld is. Zijn oplossingen zijn onder meer gebaseerd op combinaties van internationaal recht, recht op water, internationaal waterrecht, waterbehoeften en soevereiniteit, en ze behelzen zowel de kwantiteit als de kwaliteit van het water. Keer op keer wordt duidelijk dat er zeker niet één zaligmakende oplossing voor alle problemen bestaat. In alle gevallen dient de unieke context als uitgangspunt te worden genomen, stevast met aandacht voor kleine doch relevante details.

Maar met welke prikkel krijg je de relevante partijen om de tafel? De beperkte aandacht in het boek voor de drijfveren van de sterkere partijen om bij onderhandelingen toe te geven, is mogelijk een punt van zorg. 'Noblesse oblige' doet niet altijd opgeld, leert de ervaring. De auteur toont zich hiermee minder een ideoloog alswel een idealist. Hier en daar komen elementen uit de onderhandelings-trainingen van Trondalen naar voren, bijvoorbeeld wanneer hij impliciet onderscheid maakt tussen 'positions' en 'real concerns'.

Het boek heeft een grote informatiedichtheid. Dit, gecombineerd met een letterkeuze die enigszins te

wensen overlaat, gaat ten koste van de toegankelijkheid. Ieder hoofdstuk gaat na een korte inleiding direct enorm de diepte in, zodat het lezen aandacht en studie vereist. Aandacht en studie worden zeker aanbevolen voor degenen die zich bezighouden met internationaal onderhandelen en (voorkoming van) conflicten over water – het boek biedt een schat aan informatie.

Hoe eerder de problemen worden opgelost, des te beter, stelt Trondalen – de gevolgen voor de bevolking worden met de dag ernstiger. *Water and Peace for the People* besteedt de noodzakelijke aandacht aan de 'missing peaces', een stap richting het einde van conflicten over water in het Midden-Oosten.

Michael R. van der Valk

Michael R. van der Valk is hydroloog en wetenschappelijk secretaris van het Nationaal Comité IHP-HWRP, een inter-departementale adviescommissie van de ministeries van V&W en OCW voor de waterprogramma's van Unesco en WMO.